

چه کسانی بیشتر مشتری فالگیرها هستند؟

بازار فال زیر ذره‌بین

❗ هیچ جامعه‌آماری گسترده‌ای برای آگاهی از این‌که زنان بیشتر علاقه‌مند به طالع‌بینی‌اند یا مردان، وجود ندارد. اما نگاهی به دنبال‌کننده‌های مجازی يك صفحه اینستاگرامی با بیش از ۹۰ هزار دنبال‌کننده، نشان می‌دهد زنان نزدیک به ۸۰ درصد مخاطبان به طالع‌بینی این صفحه را تشکیل می‌دهند. همین درصد تا حدود بسیاری در رابطه با صفحه دیگری در اینستاگرام با ۳۵ هزار دنبال‌کننده هم صدق می‌کند. برای فهم فاصله معنادار میان زنان و مردان در این حوزه، نمی‌توان دلایل بیولوژیکی یا جنسیتی را مطرح کرد و شاید بهتر باشد سراغ دلایل اقبال به کل مبحث طالع‌بینی در جامعه‌رفت.

❗ از کهنسالان به جوانان رسید

طالع‌بینی سابقه‌ای طولانی و تاریخی دارد، از دربار پادشاهان گذشته آغاز شده و تا روزگار کنونی هم ادامه یافته است. در دهه‌های پیش، این اقبال محدود به سالمندان بود. آن‌قدر که هنوز هم اگر بخواهیم گروه سنی مخاطبان طالع‌بینی را به تصویر بکشیم، ذهن‌مان به‌سرعت براساس همان کلیشه ثابت ذهنی، زنی سالمند را پیش چشم می‌آورد اما همان کلیشه ذهنی حالا شکسته است، چراکه باید گفت در يك دگرگونی آشکار، حالا مخاطبان اصلی طالع‌بینی و فالگیران را مردان و زنان جوان‌تر تشکیل می‌دهند. اگر پیش از اینها سالمندان به عنوان تفریح در يك گروه‌مایی معمولی، پای فال قهوه می‌نشستند، حالا فقط ۶۱۵ اپلیکیشن‌ش فال و طالع‌بینی در فروشگاه‌های اندرویدی وجوددارد!

❗ اقبال به قشر مرفه‌رسید

تقسیم‌بندی سنی یا جنسیتی مخاطبان طالع‌بینی و فالگیری و غیره حداقل در ایران براساس گمانه است. استدلال در رابطه با تعلق این افراد به طبقات اجتماعی متفاوت هم همین‌طور است. اما باز هم براساس مشاهدات و شنیدن روایت‌های متفاوت از رواج طالع‌بینی، می‌توان متوجه شد این طبقه اجتماعی مخاطبان طالع‌بینی هم طی دهه‌های گذشته تغییرات محسوسی داشته است. اگر در گذشته رواج بیشتر خرافات و سطح پایین‌تر تحصیلات در طبقه‌های کم‌برخوردار يك جامعه، دلیلی بود تا طالع‌بینی میان این طبقات اجتماعی بیشتر مورد استقبال واقع شود، حالا بسیاری از مخاطبان فالگیران را افراد متعلق به طبقات متوسط و مرفه جامعه تشکیل می‌دهند! این ترقی معکوس البته که مروهون بازار داغ این روزهای فالگیران هم هست چرا که گردش مالی بالای این افراد نشان می‌دهد هرکسی هم از عهده پرداخت هزینه‌های این بازار برنی‌آید.

❗ شایع‌ترین‌انگیزه‌ها

برخی از جامعه‌شناسان نسبت سرراستی میان اوضاع نابه‌سامان اجتماعی و رواج این مباحث متصورند. به این مفهوم که هرقدر اوضاع اجتماعی در يك جامعه متزلزل باشد، به همان نسبت مباحث خرافی در آن جامعه مخاطبان بیشتری دارد. روان‌شناسانی هم هستند که باور دارند پایین آمدن ضریب اعتماد به نفس افراد در يك جامعه، بیشتر شدن تعداد افرادی که در حل مشکلات‌شان درمی‌مانند و البته افزایش اضطراب‌های اجتماعی، باعث رواج فالگیری می‌شود. از سوالات برخی از کاربران فضای مجازی زیر پست‌های برخی از کانال‌های اینستاگرامی هم می‌توان متوجه برخی انگیزه‌های شخصی آنها به این حوزه شد. انگیزه‌های شخصی همچون روش‌های پیدا کردن همسر، موفقیت در کار و البته شایع‌ترین‌شان که کسب مال هنگفت است.

❗ مراجعان‌در صنف

برای ارتباط با بسیاری از فالگیران باید از يك شبکه درهم‌پیچیده عجیبی عبور کرد. همین درهم‌پیچیدگی، یکی از ترندهای آنها برای موجه جلوه دادن کارشان است، یعنی هر چقدر سخت‌تر به فرد طالع‌بین وصل شوید، به این مفهوم خواهد بود که درصد خطای فرد طالع‌بین کمتر است. بسیاری از این افراد تنها به‌واسطه معرفی از سوی فردی معتمد حاضر به انجام کار می‌شوند. اما افرادی هم هستند که با طی چند مرحله اقدام به طالع‌بینی متقاضی می‌کنند. جالب این‌که یکی از معمول‌ترین این مراحل برکردن يك فرم ارسال برای مخاطبان است، فرمی که جزئی‌ترین موارد زندگی شخصی هم از آنها سوال می‌شود تا به نوعی همان اطلاعات را به فرد متقاضی در بسته‌بندی به نام طالع‌بینی تحویل داده شود!اقیمت‌ها هم متفاوت است، از ۱۵۰ هزار تومان برای ۲۰ دقیقه بگیرد تا ۴ میلیون تومان برای ۲۰ دقیقه مشاوره و بالاخره این‌که شیوه‌توبت‌دهی این افراد هم گاهی به قری‌وقتی‌گیر است که نشان می‌دهد مراجعان بسیاری در صفا انتظار قرار دارند.

کاهش ۳۰درصدی مراجعه به دندانیزشکی در دوران کرونا

علی تاجرنیسا، رئیس جامعه دندانیزشکی ایران گفت: میزان مراجعه مردم به کلینیک‌ها و مطب‌های دندانیزشکی در ۱۴ ماه گذشته که شرایط کرونایی در کشور به‌وجودآمد، ۳۰درصد کاهش یافت. وی افزود: کرونا آسیب‌های زیادی به جامعه دندانیزشکی و سلامت بهداشت دهان و دندان مردم وارد کرد و ۲۰ نفر از دندانیزشکان بر اثر ابتلا به این بیماری جان خود را دست دادند. / جام‌جم‌دیلی

پرونده جمع و جور جام جم درباره رواج فال و خرافه در قرن پیشرفت‌های علمی

شیوع ویروس فال

مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ناشی از کرونا به بازار فال و جادوو جنبل دامن زده است

فکر نکنید حالا که کرونا آمده، حالا که بیماری مثل خوره به جان بشریت افتاده، حالا که به خاطرش کسب و کارها تعطیل شده و شهرها در حالت نیمه قرنطینه فرو رفته، حالا که نمی‌شود آزادانه از شهری به شهر دیگر رفت و به لذت‌های معمول زندگی پرداخت یا حالا که فشار اقتصاد، آدم‌ها را لای ممکنه گذاشته و دل مشغولی بیشتر مردم باز نگه داشتن سفره خانواده و نریختن عرق شرمندگی جلوی سرو همسر است، بازار فال و فالگیری و جادو و جنبل از رونق افتاده. برعکس این بازار چنان داغ است، این فشارهای روانی چنان غالب است و زن‌ها و مردها (البته با غلبه زن‌ها بر مردها) چنان سراغ فالگیرها می‌روند و فضای مجازی آتچنان بستری امن برای ارتباط میان مشتری و فالگیرها و رمال هاست که انگشت حیرت به دهان می‌ماند. آدم‌های به ظاهر مدرن، با سر و وضعی قرن بیست و یکمی و افکار به ظاهر روشنفکرانه و مشعشع، آتچنان دلبسته فال و جادو و خرافه هستند که رسانه‌های مختلف اجتماعی و انواع پیام‌رسان‌ها پاتوق فالگیرها است و همگی روی منوی فال‌های چای، شمع، ورق، موکل دار، ازدواج، گل رز، آب، آئینه، عطسه و چند فال من درآوردی دیگر متمرکز شده‌اند. پول‌هایی که در این میان جابه‌جا می‌شود و شیوه‌ای که فالگیران و رمالان با مشتری‌ان ارتباط برقرار می‌کنند، به‌خصوص قرار و مدارهای آنلاین آنها و کلماتی که در قالب فال فقط در ازای کارت به کارت شدن و جوه از زبان رمالان خارج می‌شود، از عجایب این روزهاست. نمی‌دانیم تعداد مشتری‌ان صفحاتی که در فضای مجازی، فالگیرها را دنبال می‌کنند چقدر است یا چند نفر از دنبال‌کننده‌ها برای باخبر شدن از واقعه‌ای وارد معامله با فالگیرها می‌شوند، ولی می‌دانیم عدد دنبال‌کننده‌های این صنف به حدی بزرگ و آمارشان چنان رو به نه‌زاید است که نمی‌شود آنها را ندیده گرفت.

در روزهای قرنطینه دکان دوبنیش فالگیرها برقرار برقرار است

فال آنلاین

برای فال تاروت با نیت ازدواج؛ ۲۳ هزار تومان و برای فال تاروت صلیبی (فال پالایش روحی، امیدها و نا احتیا‌ها)؛ ۴۰ هزار تومان دریافت می‌کند. فالگیر دیگری که در صفحه مجازی‌اش، حدود ۲۰۰۰ نفر مخاطب دارد، فال تاروت ازدواج احساسی (۱۸ هزار تومان، فال ورق احساسی ۱۰ هزار تومان و فال شغلی و مالی را ۴۰ هزار تومان دریافت می‌کند. او سرش خیلی شلوغ است و بعد از ظهر سه روز دیگر، برای گرفتن فال وقت می‌دهد. می‌گوید در هر ساعت از روز، تنها يك فال می‌گیرد. هر فال نیم‌ساعت زمان می‌برد و نیم‌ساعت هم به خود استراحت می‌دهد تا برای گرفتن فال تلفنی بعدی تجدید قوا کند. می‌گوید که کارش خیلی سخت است و برای ارتباط برقرار کردن با موکلش خیلی انرژی لازم دارد.

❗ فال رایگان به شرط خرید طلسم

برخلاف فالگیرهای دیگر که صدایی زیر و زبانه دارند، صدای فالگیر بعدی، مردانه و کلفت است. می‌گوید که فال رایگان می‌گیرد. تنها کافی است، نیت کنید تا او از پشت تلفن، ورق‌ها را بچیند و از نیت فالت بگوید. بعد از آسمان و ریسمان کردن، اما مشکل بزرگی در به‌سرانجام رسیدن نیت می‌بیند؛ مشکلی که با طلسم او باز می‌شود. طلسمی که البته پولی است و او می‌تواند چند ساعته آن را درست کند و با پايك بفرستد. طلسم مهر و آشتی، ۸۰ هزار تومان، طلسم برگشت عشق؛ ۴۰ هزار تومان و طلسم ازدواج هم حدود ۵۵ هزار تومان هزینه دارد. فالگیر زن بعدی هم فال ورق، چای، قهوه و چوب می‌گیرد و هم برای این‌که گره‌های ریز و درشت را حل کند، طلسم و دعا می‌نویسد. هزینه فال قهوه؛ ۴۳ هزار تومان، فال ورق؛ ۵۸ هزار تومان، فال چای؛ ۲۳ هزار تومان و فال چوب هم تنها ۱۰ هزار تومان است. برای طلسم ریشه مهر و محبت؛ ۳۰ هزار تومان، برای طلسم احساسی و ازدواج؛ ۲۰ هزار تومان و برای طلسم برگشت عشق باید ۴۵ هزار تومان پرداخت کرد.

کارشناسان مسائل دینی چه نظری درباره فالگیری دارند

با دین در تضاد است

❗ گاهی برخی از باورهای سنتی و قدیمی آن‌قدر در وجود و ذهن مردم جامعه نهادینه می‌شود که جنبه دینی و اعتقادی هم پیدا می‌کند؛ باورهایی که بدون هیچ اطلاعات و جست‌وجویی در پیشینه آن، باوری دینی محسوب و نسل به نسل منتقل می‌شوند. امیر مسروری، کارشناس مسائل دینی در این‌باره به دو جنبه این سنت‌ها اشاره می‌کند و می‌گوید: «سنت‌های دینی دو جنبه مکتوب و شفاهی دارند. سنت‌های مکتوب یعنی آن چیزی که از قرآن و احادیث و روایت اهل بیت برآمده و به‌طور قطعی از دین گرفته‌شده است. اما شفاهی آن چیزی است که خود مردم از دین روایت می‌کنند. حالا این روایت‌ها یا از همان منابع مکتوب گرفته‌شده یا این‌که خودشان چیزی به آن اضافه کرده‌اند.» به‌طور دقیق‌تر از نظر اسلام، سه مفهوم عمل عادی، بدعت و خرافه وجود دارد: «خرافه و وهمیات، خیالاتی است که دین با آن مقابله می‌کند. خرافه‌ای که به سبب دو عامل روان‌شناختی که از ذهن گرفته می‌شود و عامل جامعه‌شناختی که از فرهنگ جامعه گرفته می‌شود، شکل می‌گیرد.» اما گاهی این خرافه فقط در جنبه اجتماعی با روان‌شناسی نمی‌ماند و به باورهای دینی مردم نسبت داده می‌شود؛ اتفاقی که موجب بدعت‌گذاری در

تهران ۴۰۰۰ کودک زباله‌گرد دارد

محمود علی‌گو، رئیس اورژانس اجتماعی کشور گفت: براساس اطلاعات سازمان‌های مردم‌نهاد در تهران نزدیک به ۴۰۰۰ کودک زباله‌گرد وجود دارد. وی افزود: براساس آمار وزارت کار در سال ۱۳۹۶، ۵۰۰ هزار کودک کار در سطح کشور وجود دارد. علی‌گو ادامه داد: جمعیت کودکان کار در خیابان، قابل‌شمارش نیست و براساس آمار بهزیستی حدود ۱۴ هزار کودک کار در خیابان در کل کشور تخمین زده شده است. / ایرنا

رواج فالگیری در جامعه از دیدگاه روان‌شناسی و جامعه‌شناسی

معقول‌ها فال نمی‌گیرند

❗ او نشسته بود گوشه‌ای از دنیا، شاید پشت یک صندلی راک سرخ با فنجانی قهوه در دست و خیره به سواحل آبی رنگ مدیترانه و من اینجا در تهران، جلوی مانیتور و پشت میز کار، دو دل مانده‌ام میان فال تک‌نیت و چند نیت تاروت اسرانیلی یا فال احساسی موکل‌دار و فال شمع. من نوشته‌ام تهمنه جان کمکم کن و او با شماره‌ای که لیست کدکشورهاست می‌گوید یا متعلق به ترکیه یا قبرس شمالی است و خشک و بی‌احساس برایم شماره یک کارت بانکی فرستاده تا اگر پولی واریز کم مفسر اول تا ۴۸ ساعت بعد تماسی آنلاین برقرار کند یا مفسر دوم تا شش ساعت دیگر برایم ویس بگذارد و بگوید فالم چطور است.

من ملتهب شده‌ام که تهمنه چرا احساس ندارد که چرا فقط پول را می‌شناسد و چرا وقتی برایش می‌نویسم عزیزم آیا من بالاخره کرونا می‌گیرم و آیا مردن با این ویروس در طالعم هست یا نه، او پیام را سین می‌کند و جواب نمی‌دهد. این بازی را دیروز با فالگیری انجام دادم که خیلی‌ها در فضای مجازی به او دل بسته‌اند و مثل عاشقان سینه چاک در اینستا برایش لایک می‌گذارند و برای ریزترین مسائل زندگی سراغش می‌روند و دل به دل فال‌ها و تفسیرهایش می‌دهند. از اینستا جا عوض می‌کنم به سمت پیام‌رسان خارجی دیگر که مردم برای «آویسا» پیام‌های تشکر گذاشته‌اند از بس از صدای پراثری او حین اعلام نتیجه فال‌ها لذت برده‌اند قلب‌های استیکری را سخاوتمندانه تاراش می‌کنند.

نه، دنیا هیچ فرق نکرده؛ مردم و دنیا همانی هستند که بودند، همان طرفداران فال و پیش‌گویی و پیشانی‌خوانی و هزار جور جادو و جنبل دیگر که دنیای رازآلودشان هم مردم باستان و هم مردم قرن ۲۱ را جذب می‌کند. درباره این که چرا مردم عصر جدید با این که گوشی‌های تلفن همراه با آخرین تکنولوژی روز دنیا را به دست می‌گیرند و خود را با عادات‌های قرن نو آذین می‌کنند ولی هنوز مثل اجداد باستانی‌شان به فال و جادو اعتقاد دارند، با عباد... شفیع‌آبادی، پدر مشاوره ایران صحبت کردم که او در جواب، ریشه این مساله را در باورهای سنتی مردم دانست که نسل اندر نسل به بشر امروز منتقل شده است. او به ما گفت اگر امروز کسی به فال و جادو و هرگونه عملی که علم تاییدش نمی‌کند اعتقاد دارد باید رفت و دلیلش را در خانواده‌ها جست‌وجو کرد که چطور این باورها را از کودکی در دل و ذهن فرزندان جای می‌دهند و این باورها با بزرگ شدن بچه‌ها تبدیل به رفتار می‌شود.

شفیع‌آبادی البته می‌داند که از بین بردن این باورها و رفتارها کار سخت و زمانبری است ولی به این نیز باور دارد که اگر خانواده‌ها تحت آموزش قرار بگیرند و نظام آموزشی و رسانه‌ها هم به کمک بیایند، این رفتارها تغییر می‌کند و به قول علامه جعفری، مردم به سمت حیات معقول پیش می‌روند.

پدر مشاوره ایران می‌گوید متولیان تربیت از خانواده تا جامعه باید پیش بردن زندگی با عقل و منطق و نه خرافه را به نسل‌های بعدی آموزش دهند. در تایید گفته‌های پدر مشاوره ایران تا به حال حرف زیاد زده شده و جست‌وجو در آرشيو خبرها ما را می‌رساند به اظهارات عالیه‌شکریگی، جامعه‌شناس و کارشناس مسائل اجتماعی.

او فالگیری و رمالی را نوعی آسیب اجتماعی می‌داند و توضیح می‌دهد نبود قدرت تجزیه و تحلیل مسائل یکی از دلایل گرایش به دعا‌نویسی و رمالی است به طوری که وقتی اهداف اجتماعی شکل و تخیل و دست‌نیافتنی به خود می‌گیرد و تحقق آنها در واقعیت ناممکن است، گرایش‌ها به سمت عوامل خارجی و خیالی می‌رود و در نتیجه پدیده رمالی و فال بینی رشد و رواج می‌یابد. شکریگی حتی بنابه تجربیاتش می‌گوید این فالگیری‌ها و رمالی‌ها می‌تواند باعث بروز بیماری‌های روانی از جمله افسردگی شود چرا که کار فالگیرها ایجاد خوشبینی کاذب در افراد است اما چون با گذشت زمان هیچ اتفاق مثبتی رخ نمی‌دهد افراد دچار افت روحی و روانی می‌شوند. اما چه باید کرد تا این چنین نشود؟ نسخه این جامعه‌شناس این است که در کنار تقویت فرهنگ توکل به خدا، فرهنگ منطق‌گرایی و استفاده از راه‌حل‌های عقلانی برای حل مشکلات نیز باید به افراد آموزش داده شود.

دین می‌شود و اسلام به‌شدت با آن مخالفت می‌کند. مسروری اسپند دود کردن رایگی از این خرافه‌های دینی می‌داند: «هر عملی که از تصورات غیرواقعی نشأت بگیرد، خرافه است و اگر آن خرافه را به دین ارتباط بدهیم و

مثلا بگوییم انجام چنین عملی ثواب دارد، بدعت‌گذاری در دین محسوب می‌شود مثل دود کردن اسپند. این عمل کاملاً خرافه است و اساساً چنین چیزی وجود ندارد که با دود کردن اسپند، بلا دفع می‌شود اما اگر کسی بیاید و بگوید اسپند کردن ثواب دارد در دین بدعت ایجاد کرده است.» اما چطور خرافه و بدعت را تشخیص بدهیم؟ امیر مسروری معتقد است دین برای تشخیص اصل دین و خرافه‌های دینی، روش‌هایی پیش پای ما گذاشته است: «روش اول این که هر عملی را پیش از هر چیزی با عقلمان بسنجیم و اگر آن عمل با عقل فردی متدین، مخالفت داشت آن را نپذیریم. در مرحله بعدی، آن را با قرآن و بعدازآن با احادیث بسنجیم؛ آیا مایه یا حدیثی درباره دفع بلا با اسپند داریم؟ خبر نداریم. پس این عمل دینی نیست و کاملاً خرافه محسوب می‌شود.» راهکاری که برای هر باور و سنتی که به اسلام نسبت داده می‌شود، می‌تواند کاربرد داشته باشد. فالگیری و اعتماد به سحر و جادو هم از آن باورهایی است که جایگاهی در دین که مطابق با واقعیات است، ندارد: «فالگیری منوط به خواندن آئینه است؛ اتفاقی که فرد باید از غیب خبر بدهد و چه کسی است که نداند جز خدا، کسی از غیب خبر ندارد. پس این عمل نه خرافه است و نه بدعت، بلکه نوعی کلاهبرداری و تقلبی است که در تضاد صدرصد با دین است.» دینی که همه چیز را براساس استدلال و علم بیان می‌کند. ❗

بازار دروغ هوروسکوپ

کرونا هم مصداق این باور است، چرا که که اغراق نیست بگوییم به اندازه تمام توصیه‌های پزشکی و بهداشتی از سوی دانشمندان و کارشناسان حوزه بهداشتی، خرافه‌های بی‌اساس وجود داشته است. خرافه‌هایی که البته با پوشش شبه علم به خورد مخاطب منتظر داده شده است. حالا هم بسیاری با توجه به فراگیری اجرام آسمانی مدعی حرکت انرژی هستند و باور دارند این انرژی‌های رها شده می‌تواند بر سرنوشت آدمی روی کره زمین تأثیر بگذارد. اعتقادی که البته آنقدر بازار دارد که روز به روز به تعداد علاقه‌مندان این مباحث افزوده می‌شود اما چقدر این مباحث ریشه در علم دارد؟ کاظم کوکر، روزنامه‌نگار حوزه علم است. او به ما می‌گوید: آسترولوژی، طالع‌بینی و هوروسکوپ و هر آنچه به نظر می‌رسد بر اساس آنها می‌شود از روی موقعیت و احوال اجرام آسمان پیش‌گویی‌هایی نسبت به آنچه در زمین برای افراد و حوادث و روزگار اتفاق می‌افتد بکنیم هیچ‌کدام مبنای علمی ندارد. البته علم به مفهوم علوم مدرن تکرارپذیر و ابطال‌پذیر است. به این مفهوم که آن چیزی که ما بتوانیم از مسیر علوم تجربی شاهدی برایش پیدا کنیم و بررسی نتایج یک آزمایش از نظر آماری برای ما معنادار باشد. به این مفهوم که در علم ما با آزمایش سروکار داریم و در طالع‌بینی اساس کار بر شهود است.

بسیاری از ابزار و روش‌های طالع‌بینی در فرهنگ ایرانی ریشه ندارد؛ البته همین نکته برای پررونق‌تر شدن بازار کار فالگیران موثرتر است. فال تاروت، ورق، قهوه و البته مبحث پرطرفدار هوروسکوپ.

هوروسکوپ، ترجمه لاتین کلمه‌ای یونانی به معنی طالع‌بینی است. چیزی که قرار بوده بر اساس مشاهده حرکت خورشید، ماه، سیارات و ستارگان، حقایقی از آینده را پیش‌گویی کند. آسترولوژی هم به نوعی شکل دگرذیسی شده همان هوروسکوپ است. از آنجا که هوروسکوپ‌ها متهم به خرافات و موهومات می‌شدند نام آن به آسترولوژی تغییر پیدا کرده است، چرا که آسترولوژی را این افراد به علم مطالعه انرژی سیارات و تأثیر آنها در زندگی انسان‌ها معنا کرده‌اند. وقتی واژه علم پیششود این خرافات قرار می‌گیرد البته هواداران پیشین خرافه استدلال محکم‌تری در تایید این موهومات پیدا می‌کنند. این بار به جای نقش تفاله‌های قهوه در فنجان، آنها دیگر ادعای استدلال‌های علمی دارند. استدلال‌هایی مبتنی بر وضع قرارگیری سیاره مشتری در کهکشان یا نقشه فرضی خورشید در آسمان. بسیاری معتقدند در زمانه‌ای که برای مباحث شبه‌علمی بستر مناسبی شکل می‌گیرد، علم و بدیهیات علمی به حاشیه رانده می‌شوند. دوره حدود ۱۴ ماهه فراگیری